

НА СТОРОЖІ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ПРИКАРПАТТЯ (до 70-річчя від дня народження Михайла Паньківа)

Оксана Дрогобицька УДК 929 Панькто+39(477.81/.86)(092)

У статті простежено життєвий шлях і основні наукові здобутки відомого дослідника Покуття М. Паньківа. Авторка проаналізувала публікації вченого, присвячені побуту покутян і трансформації традиційної культури Прикарпаття в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Також відзначено велику роль етнографа в розбудові мережі музейних установ на території Івано-Франківської області, організації польових досліджень, наукових конференцій тощо.

Ключові слова: дослідник, традиційна культура, музей, польові дослідження, Покуття, Прикарпаття.

The article traces the course of life and major scientific achievements of well-known researcher of Pokuttia M. Pankiv. The author reviewed the scholar's publications dedicated to the Pokutian's way of life and transformation of the Prykarpattia traditional culture in contemporary globalizational processes. The article also noted the important role of M. Pankiv in building a network of museum institutions on the territory of Ivano-Frankivsk Region, organizing of field researches, scientific conferences, etc.

Keywords: researcher, traditional culture, museum, field researches, Pokuttia, Prykarpattia.

Сучасну українську етнологічну науку важко уявити без Михайла Ілліча Паньківа — відомого дослідника Прикарпаття, музеєзнавця та громадського діяча. Упродовж п'ятдесяти років наполегливої праці в галузі етнографії і музеєзнавства він зумів виховати не одне покоління молодих вчених, прищепити їм любов до рідного краю та його традицій, навчити основних методів польової роботи тощо.

Михайло Паньків народився 9 вересня 1940 року в с. Вербівці Городенківського району Івано-Франківської області в селянській сім'ї. По батьковій лінії його рід веде свій початок від першого поселенця Вербівців, після того як татари спалили село і винищили усіх мешканців. Легенду про цей факт, який припадає десь на XV ст., записано в «Історії села Вербівці» І. Григорчука¹.

Дитинство майбутнього вченого не було безхмарне, враховуючи, що воно припало на суворі післявоєнні роки. Однак уже тоді з маминих розповідей та улюблених книжок хлопця увібрав безмежну любов до народних звичаїв і традицій. Після закінчення вербівецької семирічки (1953 р.) до 1956 року навчався в тишківській середній школі. Село Тишківці знаходилося на відстані 12 км від

Вербівців, тому малому Михайлові довелося жити в гуртожитку і щосуботи пішки повертатися додому. Рік такого навчання коштував 150 карбованців, що лягло важким тягарем на плечі батьків (тим більше, що в сім'ї одночасно навчалось двоє синів — Михайло та його старший брат).

Закінчивши 10-й клас, М. Паньків вирішив поступати в Снятинський культурно-освітній технікум. Крім природного хисту до декламування та інсценізацій, юнаком керували і суто практичні міркування: навчання там тривало тільки півтора року, що дозволяло швидко здобути фах і власні засоби для існування. Про вищу освіту простий сільський хлопець тоді навіть і не мріяв, бо, як згадував пізніше, «вуз для нас, випускників, був на небесах, і ніхто навіть не пробував туди поступати»².

Після закінчення в 1958 році технікуму працював завідуючим вербівецьким сільським клубом. Тоді ж М. Паньків вирішив поступати на історичний факультет Львівського університету. Однак ця спроба виявилася невдалою, бо до вузу приймали абітурієнтів, які мали не менше трьох років стажу роботи. Особливо охоче приймали шахтарів з Донбасу.

Військову службу від листопада 1959 до серпня 1962 року проходив у тайзі на території сучасної Російської Федерації. Ці роки дослідник вважає своєю першою етнографічною практикою, яка дала можливість спостерігати за місцевою культурою, звичаями та поведінкою представників різних етнічних груп*.

Після служби в армії М. Паньків вступив на історичний відділ історико-філологічного факультету Івано-Франківського педагогічного інституту. Свої незабутні роки навчання, будні і свята, а також педагогічний колектив інституту він детально описав у спогадах під назвою «Такими ми були»³. Умови побуту тогочасного студентства вдало ілюструють такі рядки з його спогадів: «Своє навчання розпочав з одним костюмом і двома сорочками. Нас четверо старших хлопців жили спільно за рахунок наших стипендій — 22 крб за місяць. За ці гроші ми купували продукти, щоб зварити їсти, та купували по черзі щось з одягу. З дому я привозив ще деякі продукти, а хлопцям висилали посилки, бо вони були з інших областей. Зате семестрові екзамени я здав на підвищену стипендію і вже її отримував до кінця навчання»⁴.

Під час навчання викладач археології Петро Арсенич через М. Паньківа постачав студентам заборонену літературу («Інтернаціоналізм чи русифікація», «Чи був Христос?», «Історія України» О. Барвінського та ін.). Від того часу зберігся унікальний документ — Програма XIII Студентської наукової конференції (6–8 квітня 1964 р.). Із неї, зокрема, дізнаємося, що в той час, коли більшість доповідачів виступали про соціалістичні перетворення в селах Прикарпаття, провідну роль КПРС та «моральний кодекс будівника комунізму», тема доповіді студента II курсу історичного відділу М. Паньківа звучала таким чином: «Історич-

ні погляди Т. Г. Шевченка»⁵. На наш погляд, цей факт промовляє сам за себе.

Загалом, як стверджує сам етнограф, його групу вважали неблагонадійною, оскільки в ній неодноразово висловлювали критичне ставлення до політики комуністичної партії. Страйк студентів на третьому курсі під час практики зі збирання льону в с. Підгірки Калуського району Івано-Франківської області викликав конфлікт із партійними чиновниками та керівництвом навчального закладу. Коли це питання розглядалося на ректораті, то ректор запропонував виключити М. Паньківа як старосту групи. Врятувало його тільки заступництво відомого дисидента Валентина Мороза, який описав важкі умови праці та проживання студентів під час польових робіт. Згодом, коли В. Мороза заарештували, ніхто із групи не захотів виступити на зборах інституту із його засудженням. Натомість вони оголосили обструкцію і перестали спілкуватися зі студентами-істориками молодших курсів, які виступили з критикою свого викладача⁶.

Відомий ще один цікавий епізод із біографії вченого. На останній дзвінок він одягнув вишиту синіми нитками краватку, за що потрапив на допит до тогочасного ректора інституту на предмет благонадійності та соціального походження. Ситуацію владнали тільки після того, як випускник запевнив, що його батьки — не «куркулі» чи засуджені, а селяни-бідняки (саме так тоді писали в анкетах)⁷.

Закінчивши інститут у 1966 році і отримавши диплом з відзнакою, М. Паньків упродовж року працював учителем історії чернелицької школи Городенківського району. Увесь свій вільний час він присвячував позакласній роботі: керував кількома гуртками, організовував старшокласників на збір фольклорних матеріалів, їздив із концертами по селах та випускав щотижневу сатиричну радіопередачу «Тайфун». Враховуючи такий досвід культурно-освітньої діяльності та чималі організаторські здібності, у 1967 році його запросили на роботу в Івано-Франківський обком комсомолу для роботи з молоддю інтелігенцією області.

* Особливо вражали удмурти, в яких зберігся звичай одружуватися із жінками, старшими від чоловіків на 8–12 років. При народженні хлопця батьки вибирали йому дружину серед дівчат-підлітків, вона допомагала виховувати свого майбутнього чоловіка, а після досягнення ним вісімнадцятирічного віку виходила за нього заміж.

Однак чиновницька, безініціативна робота не припала до душі, тому в січні 1969 року М. Паньків влаштувався в Івано-Франківський краєзнавчий музей. Саме тут йому вдалося найбільш повно розкрити свій талант організатора й керівника, людини, небайдужої до минулого свого краю, його багатой етнокультурної спадщини. Тут він пройшов усі щаблі професійного зростання, перебуваючи спершу на посаді наукового працівника, далі — завідуючого відділом історії, заступника директора з наукової роботи і нарешті — директора музею (1985 р.).

Займаючи керівну посаду, М. Паньків не покинув наукової роботи. У 1987—1989 роках під його керівництвом археологи Б. Томенчук та Б. Василенко провели обстеження населених пунктів області, внаслідок чого виявлено 1405 археологічних пам'яток та видано «Реєстр пам'яток археології Івано-Франківської області». Щороку музей організовував 30—35 виставок. Серед них: перша в Україні виставка прикарпатських майстрів музичних інструментів (1987 р.), Імпреза-89 (Перша міжнародна виставка образотворчого мистецтва), Етнографія Марамурещини (1990 р.) тощо. Від 1991 року з ініціативи директора розпочався випуск «Наукових записок» Івано-Франківського краєзнавчого музею (на сьогодні вийшло у світ уже 10 випусків).

Роки наполегливої праці на ниві етнографії та музеєзнавства не пройшли даремно. У 1989 році в Інституті фольклору та етнографії Білоруської АН (м. Мінськ) М. Паньків захистив кандидатську дисертацію на тему «Сім'я і сімейний побут на Покутті (друга половина ХІХ — 70-ті роки ХХ ст.)». Науковим керівником роботи був відомий львівський етнограф, доктор історичних наук, професор Ю. Гошко.

Щоб зрозуміти, в яких умовах доводилося тоді захищати дисертацію, необхідно наголосити, що в радянські часи етнографія мала статус маргінальної дисципліни. У цій галузі працювали два-три десятки дослідників (переважно в Києві та Львові), які зосереджу-

валися на вивченні двох класичних напрямів: матеріальної та духовної культури українців. Усі теоретичні аспекти, пов'язані з проблемами етногенезу та теорії етносу*, зосереджувалися виключно в установах Москви та Ленінграда⁸. Для захисту дисертацій, які надходили із трьох соціалістичних республік, а саме — України, Білорусії та Молдови, діяла тільки одна спеціалізована рада — у Мінську. Враховуючи такі обставини, М. Паньківу довелося докласти чимало зусиль, щоб стати спеціалістом у вказаній галузі.

Проголошення незалежності України і відкриття досі заборонених дослідницьких горизонтів дали новий поштовх для музейної та наукової діяльності вченого. Під його керівництвом та за його активної участі краєзнавчий музей організував виставку однієї картини-діаграми завдовжки 15 м з історії еміграції до Канади під назвою «Ми — українці» Зенона і Стефанії Погорецьких (1991 р.), першу документальну виставку, приурочену 50-річчю УПА (1992 р.), шевченкіану Опанаса Заливахи (1993 р.), виставку філателістичних та пам'ятних видань, присвячену життю й діяльності Патріарха, Кардинала Йосипа Сліпого (із колекції доктора Романа Смика, США, 1993 р.) та виставку до 125-річчя від дня народження Богдана Лепкого⁹. Схвальну оцінку від мешканців Івано-Франківська та його гостей отримали і подальші виставки: «Опанасові Заливасі — 70» (1995 р.), до 400-річчя Берестейської унії (1996 р.), вишиваний іконостас о. д-ра Д. Блажейовського (Рим, 1997 р.), «Галичу — 1100», Голодомор-33», до 80-річчя ЗУНР (1998 р.) тощо.

Івано-Франківським краєзнавчим музеєм щорічно проводилися дві-три наукові конференції та семінари з проблем археології, краєзнавства та етнографії. До переліку таких за-

* Термін «етнологія» тоді було оголошено буржуазним, антинародним, ворожим інтересам світового пролетаріату, а тому його не вживали взагалі.

** Обидві останні виставки було організовано Клубом інтелігенції ім. Б. Лепкого під керівництвом У. Скальської.

ходів уперше увійшли дві організовані в Україні міжнародні наукові конференції, присвячені традиційній культурі українського міста, під назвою «Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі» (2000, 2002 рр.).

Від вересня 2006 року М. Паньків працює доцентом кафедри етнології та археології Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. За весь час педагогічної роботи (в тому числі й за сумісництвом) ним розроблено 15 дисциплін, серед яких «Етнографія народів світу», «Культура і побут населення України», «Етнографічне музеєзнавство, краєзнавство і туризм», «Національні меншини України», «Українці у світі», «Декоративно-прикладне мистецтво Прикарпаття», «Етнографічне дослідження на Прикарпатті у ХІХ – початку ХХ ст.: джерела та історіографія», «Топоніміка і мікротопоніміка Прикарпаття» та ін.

Любов до місцевих традицій, шанобливе ставлення до пам'яток старовини відобразилися і в навчальній роботі дослідника. Під його керівництвом студенти та аспіранти здійснюють ґрунтовні дослідження традиційно-побутової культури населення Прикарпаття, сучасних етнокультурних та етносоціальних процесів у нашому регіоні. Студенти та колеги знають М. Паньківа як високопрофесійного викладача, який завжди готовий надати їм кваліфіковану консультацію чи просто дружню пораду. Він бере активну участь у культурно-освітньому житті Інституту історії і політології, неодноразово організовуючи різноманітні виховні заходи й дієства.

Викладацьку роботу доцент М. Паньків тісно поєднує з науковою. Від 2008 року він очолює відділ етнології Науково-дослідного інституту історії, етнології та археології Карпат Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Наразі вчений активно розробляє проблеми матеріальної і духовної культури населення краю, етнографічного районування, історичної топоніміки, а також національно-визвольної боротьби на Прикарпатті. Він автор 9 монографій, близько 140 ста-

тей з етнографії, музеєзнавства і краєзнавства. Етнограф увійшов до авторського колективу таких фундаментальних ілюстрованих видань Інституту історії і політології, як «Прикарпаття: спадщина віків»⁹, «Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923): Ілюстрована історія»¹⁰ та «Покуття: історико-етнографічний нарис»¹¹.

Окремо слід згадати посібник «Організація польових досліджень з етнографії» (2005 р.), адже в ньому узагальнено весь багаторічний досвід М. Паньківа в галузі польової етнографії¹². Автор спершу подав загальні рекомендації стосовно методики збору, фіксації та документування польових матеріалів. Не оминув він увагою і таку важливу ділянку роботи «в полі», як етика досліджень, або правила роботи з респондентами. Далі етнограф навів зразки анкет для вивчення різних явищ матеріальної культури, календарних та родинних обрядів, громадських відносин тощо. Цей посібник є незамінний при проходженні студентами етнографічної практики та служить зразком для багатьох молодих вчених та аспірантів.

Вичерпний аналіз динаміки розвитку етнографічних груп на Прикарпатті вчений подав у колективній монографії «Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект»¹³. В окремому розділі, присвяченому аналізу етнографічної мозаїки краю, автор окреслив територіальні межі Гуцульщини, Бойківщини, Покуття та Опілля, показав особливості місцевого одягу, харчування, житлового будівництва, ремесел, сільськогосподарських занять, календарних та родинних обрядів тощо. Для ілюстрації змін, яких із часом зазнає традиційна культура українців, він використав власні соціологічні дослідження, проведені 2001 року в селах Криворівня Верховинського району та Торговиця Городенківського району Івано-Франківської області.

Попри широкий спектр наукових зацікавлень, більшість статей і розвідок дослідника присвячено рідному Покуттю, де він народився і де пройшли його юнацькі роки. М. Паньків один з перших на науковій основі виділив та обґрунтував етнографічні межі Покуття, включивши до нього за сучасним адміністра-

тивним поділом території Снятинського, Городенківського, Тлумацького, північну частину Тисменицького, більшість Коломийського (без південної частини) районів. Із цієї точки зору знаковою стала стаття під назвою «Покуття. Етнографічний нарис», опублікована в журналі «Жовтень»¹⁴.

Дослідник опублікував серію статей, присвячених культурі й побуту покутян, зокрема родинній та календарній обрядовості населення краю, традиціям місцевого харчування та житлового будівництва тощо¹⁵. Чималу увагу він приділяє публікації польових матеріалів, отриманих унаслідок багаторічних досліджень, тому не можна не звернути увагу на його монографії «Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині»¹⁶ та «Пісні з Покуття»¹⁷.

Останніми роками особливу увагу етнографа привертають питання, пов'язані з впливом глобалізаційних процесів на традиційну культуру українців, проблеми трансформації народних обрядів у сучасних умовах¹⁸. Відстоюючи потребу збереження давніх звичаїв, він рішуче виступає проти доволі розповсюдженого явища, коли через незнання особливостей Прикарпаття окремі культурно-освітні товариства чи навіть науковці переносять обряди, притаманні для інших регіонів України, на місцевий ґрунт. На думку М. Паньківа, така еkleктика завдає непоправної шкоди традиційній культурі та формує в молодого покоління неправильні знання.

Ці та деякі інші аспекти висвітлено в статті «Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження», в якій автор дає низку рекомендацій щодо способів відродження та популяризації традиційно-побутової культури українців. Серед необхідних заходів він, зокрема, пропонує: розробити та прийняти державну програму збереження української побутової культури; створити для вивчення цієї проблеми відповідні наукові центри й філіали; посилити регіональну збиральницьку діяльність; ввести питання обрядової культури до навчальних і виховних програм закладів освіти; популяризувати традиційну культуру через

засоби масової інформації; посилити роль музеїв тощо¹⁹.

Значне місце в наукових планах М. Паньківа займає видавнича робота. Уже впродовж кількох років він виконує обов'язки заступника редактора згаданих «Наукових записок», входить до редакційних колегій всеукраїнського народознавчого часопису «Берегиня», наукових журналів «Карпати: людина, етнос, цивілізація» та «Краєзнавець». Окрім того, під його редакцією вийшло друком вісім різноманітних музейних видань. Чимало книг молодих науковців вийшло у світ із рецензіями цього авторитетного дослідника.

Помітною є заслуга вченого в популяризації української народної культури на шпальтах місцевої преси, на радіо- і телебаченні. Однак найбільш знаковою, на наш погляд, можна вважати діяльність М. Паньківа на ниві практичного музейництва. Тільки на території Прикарпаття він організував більше десяти музеїв. Під його керівництвом та за активної участі відкрито Літературний музей Прикарпаття у м. Івано-Франківську, побудовано першу чергу архітектурних об'єктів Музею архітектури і побуту Прикарпаття (с. Кринос Галицького р-ну Івано-Франківської обл.), після чого його виділено як самостійний державний музей, відбудовано в с. Криворівня Верховинського району хату-гражду Параски Харук та створено в ній експозицію. Він є автор експозицій Літературно-меморіального музею Леся Мартовича у с. Торговиця Городенківського району, структури й тематико-експозиційного плану Музею освіти Прикарпаття (м. Івано-Франківськ), Літературно-меморіального музею Івана Франка та музею Михайла Грушевського в Криворівні, колишнього Яремчанського музею партизанської слави, Долинського краєзнавчого музею «Бойківщина» Тетяни та Омеляна Антоновичів і більше двох десятків громадських музеїв.

М. Паньків — заслужений працівник культури України, лауреат Всеукраїнської премії ім. П. Чубинського, обласних премій ім. І. Вагилевича та І. Крип'якевича, член правління Івано-Франківської обласної організації То-

вариства охорони пам'яток історії і культури, член Наукового товариства ім. Т. Шевченка.

Важко охопити весь спектр наукових інтересів вченого. Можливо, ще варто згадати його неабиякий хист до декламування та різноманітних інсценізацій, а також літературний талант. Нещодавно в часописі «Ямгорів» вийшли друком гуморески, записані ним у рідному селі Вербівці²⁰.

Усі наукові та творчі починання дослідника підтримує його сім'я: дружина Ольга Михайлівна — учителька початкових класів, донька Оксана, яка пішла за прикладом матері, та син

Ігор, який перейняв у батька любов до етнографії і захистив кандидатську дисертацію зі спеціальної «Етнологія».

Таким чином, наукова діяльність М. Паньківа охоплює широкий спектр проблем: від теоретичних питань, пов'язаних з методикою польових досліджень та етнографічним районуванням, до практичних рекомендацій, спрямованих на збереження та популяризацію традиційно-побутової культури українців. Окремою сторінкою в його роботі є музейна справа, завдяки чому відкрилося чимало нових музеїв.

¹ Григорчук І. Історія села Вербівці. — Городенка: Скарбниця, 2000. — С. 7.

² «Я вперше написав про себе». Рукопис спогадів М. Паньківа, арк. 1. (зберігається в особистому архіві М. Паньківа).

³ Паньків М. Такими ми були // Краєзнавець Прикарпаття. — 2009. — № 14. — С. 70–76.

⁴ «Я вперше написав про себе». — Арк. 6.

⁵ Програма XIII Студентської наукової конференції (6–8 квітня 1964 р.). — Івано-Франківськ, 1964. — С. 5.

⁶ Паньків М. Такими ми були. — С. 73.

⁷ Там само.

⁸ Борисенко В., Гримич М. Науковий доробок кафедри етнології та краєзнавства за роки незалежності України // www.history.univ.kiev.ua/ethnology/sciadd.html.

⁹ Прикарпаття: спадщина віків / Автор ідеї та кер. автор. колективу М. Кугутяк. — Л.: Манускрипт-Львів, 2006. — 596 с.

¹⁰ ЗУНР (1918–1923): Ілюстрована історія / Автор ідеї та кер. автор. колективу М. Кугутяк. — Л.; Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2008. — 524 с.

¹¹ Покуття: історико-етнографічний нарис / Автор ідеї та кер. автор. колективу В. Марчук. — Л.: Манускрипт-Львів, 2010. — 456 с.

¹² Паньків М. Організація польових досліджень з етнографії. Посібник. — Івано-Франківськ, 2005. — 123 с.

¹³ Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект / монографія / В. Грецьук, В. Кононенко, М. Лесюк, М. Паньків, М. Романюк, С. Хороб та ін. — К.; Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ, 2006. — 315 с.

¹⁴ Паньків М. Покуття. Етнографічний нарис // Жовтень. — 1987. — № 2. — С. 102–105.

¹⁵ Паньків М. Родильні обряди та догляд за дитиною на Покутті (кінець XIX – поч. XX ст.) // Ямгорів: Літературно-краєзнавчий і мистецький

альманах. — 1997. — Ч. 9, 10. — С. 138–149; Паньків М. Внутрісімейні відносини на Покутті (друга половина XIX ст. — 30-і роки XX ст.) // Народознавчі зошити. — Л., 1997. — № 2. — С. 105–110; Паньків М. Покутські «бички»: (різдвяно-новорічний обряд) // Берегиня. — 1995. — № 3–4. — С. 133–139; Паньків М. Коляда на Покутті // Берегиня. — 2002. — № 4. — С. 43–48; Паньків М. «Мамко моя, зозуленько моя...»: (Похоронно-поминальні звичаї і обряди на Покутті) // Берегиня. — 2002. — № 1. — С. 37–54; Паньків М. Народна їжа на Покутті. — Івано-Франківськ, 1991. — 20 с.; Паньків М. Садиба і житло Покуття // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. — Івано-Франківськ, 1993. — Вип. 1. — С. 60–79.

¹⁶ Паньків М. Весілля у с. Вербівцях на Городенківщині. — Івано-Франківськ, 2000. — 106 с.

¹⁷ Паньків М. Пісні з Покуття (зібрали і упорядкували Микола Андрусак і Михайло Паньків). — Івано-Франківськ, 2001. — 279 с.

¹⁸ Паньків М. Трансформаційні етнокультурні процеси українського міста й села: спроби виявлення тенденцій // Етнокультурні процеси в українському урбанізованому середовищі. — Івано-Франківськ, 2004. — С. 12–16; Паньків М. Сучасні традиційні обряди на Покутті та проблеми їх збереження // Етнос і культура. — 2003. — № 1. — С. 36, 37; Паньків М. Село Криворівня на зламі століть (Етнографічне та соціально-економічне дослідження) // Наукові записки Івано-Франківського краєзнавчого музею. — Івано-Франківськ, 2005. — Вип. 9–10. — С. 7–30.

¹⁹ Паньків М. Сучасні традиційні обряди... — С. 36, 37.

²⁰ Вербівський-Паньків М. У Вербівцях практикують // Ямгорів. — 2009. — Ч. 16, 17. — С. 141–147.